

ОСНОВНІ ТРУДНОЩІ В НАВЧАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Н. О. Матвєєва

У статті розкрито функціонально-змістові характеристики мовлення, проаналізовано сутність мовленнєвих порушень, визначено суттєві прогалини в навчанні та загальному розвитку учнів та виокремлено чинники впливу на появу труднощів у навчанні молодших школярів із мовленнєвими порушеннями. Охарактеризовано принципи побудови навчально-виховного процесу; визначено зміст педагогічної діяльності щодо формування мовлення на практичному рівні та розвитку життєво необхідних компетентностей школярів із порушенням розвитку; накреслено шляхи попередження та подолання прогалин у навчанні учнів з порушеннями мовлення.

Ключові слова: успішність, розвиток, мовлення, спілкування, порушення, корекція.

BASIC DIFFICULTIES IN TEACHING YOUNGER PUPILS WITH SPEECH DISORDERS

N. Matveieva

In the article, the author pays special attention to the requirements of the normative documents on education for the formation and development of personality of the 21st century, outlines the main tasks of the school, teachers in forming the necessary competences of younger students. The author emphasizes that speech is a tool by which a person realizes himself in society, achieves his goal, communicates and cooperates with others. That is why the author emphasizes that children with speech impairments are the category of people who need the most attention from adults, teachers, social workers, because they are deprived of the opportunities that others have due to the underdeveloped speech. Attention is drawn to the opinions of scientists regarding the influence of speech disorders on the development of personality, the psychological aspect of the problem is analyzed. The influence of insufficient vocabulary, underdeveloped worldview and ideas of young school children on their self-realization in the process of education, comprehensive development is determined. The author emphasizes that this problem is not new and has already been researched in various aspects by teachers, psychologists, sociologists. Scientists believe that speech disorders adversely affect the overall development of the individual, make adjustments in the process of its socialization and adaptation, the creation of friendly relations in the team, the realization of the intended. The author defines the necessary principles that must underlie the organization of education and upbringing of students; gives a description of individual techniques and methods of working with this category of students. In addition, the author identifies the factors that influence students' learning disabilities, analyzes them, and outlines ways to prevent them. The article presents the main difficulties in teaching students with speech disorders, presents their characteristics and specifics in accordance with the educational abilities of children, their psychological characteristics and individual properties, inclinations.

Keywords: success, development, broadcasting, communication, disruption, correction.

Концепція Нової Української Школи як один із стрижневих документів сьогодення на перше місце висуває низку завдань, спрямованих на формування людини нового тисячоліття та розвиток підростаючого покоління з урахуванням усіх усталених традицій та звичаїв українського народу, кращих надбань вітчизняної та європейської педагогічної та психологічної науки. В основі цього документу – прагнення покращити якість надання освітніх послуг, а, отже, потреба коректив та привнесення змін у роботу шкіл та виокремлення нових підходів щодо реалізації ефективного навчання та виховання учнів, створення комфортних умов їхнього розвитку та соціалізації. З іншого боку, на особливу увагу заслуговує й підвищення професійного рівня сучасних учителів шкіл, забезпечення належних умов навчання, виховання та розвитку всіх без винятку учнів із урахуванням їхніх можливостей, природніх задатків та здібностей, індивідуальних рис та якостей тощо.

Якість освіти, створення безбар'єрного освітнього простору, задоволення всіх потреб замовників освітніх послуг, підвищення ефективності педагогічної діяльності фахівців – основні завдання загальноосвітніх навчальних закладів України на сучасному етапі. Натомість – вирішення їх утруднюється наявністю певних факторів, які є показниками застарілого підходу керівництва школи та педагогів закладу, неналежного прилаштування та адаптації навчальних закладів, низького наукового, методичного та професійного рівня учителів, що загалом провокує появу й вторинних негативних явищ. На актуальність означеної теми вказує й те, що поряд із усталеними проблемами шкільної практики сьогодні з'явилась

низка інших, пов'язаних із включенням на навчання у загальноосвітні заклади дітей шкільного віку, що мають певні порушення розвитку. Зокрема, до таких належать й діти з мовленнєвими порушеннями, загальний розвиток яких безпосередньо узалежнюється їхнім фізичним станом, психологічними властивостями та індивідуальними особливостями.

Аналіз актуалізованих джерел з означеної проблеми свідчить про те, що вона не нова й неодноразово порушувалась низкою науковців, а саме: А.Богущ, А.Колупаєвою, С.Коноплястою, З.Ленів, І.Мартиненко, І.Марченко, Т.Пироженко, Ю.Рібцуном, О.Слиньком, В.Тарасуном, В.Тищенко, О.Усановою та ін. Зокрема, на необхідності формування комунікативної компетентності та основних чинниках впливу на розвиток спілкування в дітей наголошували дослідники С.Валявко, Л.Гончарук, С.Дмитрієва, І.Зайцева, В.Калягін, Л.Соловйова. В.Шкловський. Однак питання розв'язання труднощів у навчанні, установлення причин їхнього виникнення, виокремлення шляхів підвищення успішності учнів із порушеннями мовлення потребують надалі поглибленого вивчення.

Мета статті – виокремлення найбільш суттєвих труднощів у навчанні дітей молодшого шкільного віку із порушеннями мовлення; накреслення шляхів їхнього подолання.

Загальноосвітній навчальний заклад, до якого потрапляє дитина після дитячого садка – та установа, яка має стати для кожного справжньою домівкою, затишною та комфортною як щодо перебування, так і загального розвитку особистості. Відповідно до Державного стандарту початкової освіти, сьогодні слід формувати позитивно важливі компетентності дитини, які слугуватимуть її самоствердженню, розвитку та самореалізації, досягненню поставленої мети: «Метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості...» [1]. На цьому, зокрема, наголошують й інші нормативно-правові документи про освіту, а саме: Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепція розвитку інклюзивної освіти, що накреслюють пріоритети в галузі державної політики щодо забезпечення прав та гарантій дітям із особливими освітніми потребами. Ці та інші документи акцентують увагу на необхідності виокремлення основних прийомів, засобів та форм роботи із даною категорією осіб з мовленнєвими порушеннями, а також наголошують на перегляді підходів щодо їхнього навчання та виховання.

Науковці, педагоги-практики акцентують увагу на тому, що успішність навчальної діяльності учнів залежить від їхніх психофізіологічних особливостей. Загалом опанування навчального матеріалу визначається домінуючим типом функціональної спеціалізації півкуль головного мозку, причому її загальна нерівнозначність віддзеркалюється в роботі органів чуття, що загалом відіграє особливу роль у формуванні особистості. За такого підходу стає зрозумілим той факт, що від психофізіологічних особливостей особистості узалежнюються стилі мислення, характер, прагнення, світогляд, ціннісні орієнтири, здібності особистості, її риси та якості, властивості У цілому, як зазначає науковець А.Потапов, це є показником рівня розвитку інтелектуальних, творчих, біофізичних можливостей дітей щодо навчальної діяльності [4, с. 83]. Видатний психолог Л.Виготський так само стверджував, що діти з тими чи іншими видами порушень розвитку характеризуються специфічними освітніми можливостями, які обумовлені первинними та вторинними порушеннями розвитку [2].

На сьогодні усталилась думка про те, що мова є показником загального, інтелектуального, культурного розвитку особистості. За допомогою мови та мовлення, широкого словникового запасу людина здатна висловлювати власну думку та розуміти інших, створювати конструктивний діалог, узасмодіяти та співпрацювати, бути активною в соціальному оточенні. Мова впливає на самопочуття та позитивні емоції, є дзеркалом душі та прагнень особистості, показником її розумових та творчих здібностей, креативного мислення. Ніщо інше, окрім мовлення, не дозволяє особистості проявити себе, власні почуття та емоції, відкритись усіма можливими спектрами внутрішнього світу. Видатний діяч минулого І.Огієнко зазначав: «У мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання...І поки живе мова – житиме й народ, як національність» [3, с. 240]. До такого ж міркування схилився інший видатний педагог В.Сухомлинський: «Багата мова – багатий духовний світ, розвинуте почуття краси слова – висока моральна культура. Убогість слова – це убогість думки, а убогість думки веде до моральної, інтелектуальної, емоційної, естетичної товстошкірості» [5, с. 51].

Мовна особистість, формування якої актуалізується сьогодні, має вміти не лише спілкуватися рідною, а й іноземною мовами, що загалом слугує досягненню статусу «Людини Всесвіту». Ці та інші аспекти дозволяють стверджувати, що будь-які порушення розвитку особистості обумовлюють появу дискомфорту, неналежної її соціалізації та самореалізації тощо. Проблеми навчання та виховання дітей із порушеннями мовлення розглядаються сьогодні в загально-педагогічному, психологічному, соціальному та інших вимірах. Про це засвідчують численні дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців та статистичні дані, що демонструють показники зростання кількості осіб із такими видами порушення розвитку.

Нові тенденції шкільної мовної освіти передбачають виховання національно-мовної особистості, яка на належному рівні повинна володіти рідною мовою як засобом комунікації, саморозвитку й самовираження, соціальної самореалізації. Науковець О.Федик наголошує: «Мова виконує визначальну роль у парадигмі людина – її життя, ...оскільки вона і тільки вона трансформує фізичний світ ідеальний, а також створює всю систему життєвих вартостей, є джерелом розвитку людського розуму та душі...» [6, с.17].

Мовленнєві порушення особистості стають на заваді навчанню і є основною причиною неуспішності школярів. Окрім того, вони гальмують пізнавальну діяльність особистості, її загальний та мовленнєвий розвиток, здійснення комунікації та взаємодії з іншими людьми. Так, наявність такої нозології в дитей шкільного віку негативно впливає на навчальну діяльність та розвиток навчальних здібностей особистості. Неналежне мовлення, малий словниковий запас, труднощі висловлювання провокують низький рівень мисленнєвих операцій, а, отже, й прямо впливають на низьку якість та успішність навчальної діяльності. Загалом цей вид порушення негативно впливає на формування психіки особистості, що віддзеркалюється в різноманітних психічних проявах та властивостях, демонструванні негативного емоційного стану та почуттів.

Отже, мовленнєві порушення є показником та результатом неналежно сформованих комунікативних умінь, недостатнього розвитку координації між усним і писемним мовленням, низького рівня розвитку мовленнєвих умінь та навичок. З іншого боку, це показник спотвореного, неадекватного користування мовленням особистістю в тій чи іншій ситуації, її умінь правильно, доступно, змістовно висловлювати власну думку. Неправильна вимова, як показує практика, може слугувати виникненню своєрідної несумісності сказаного із тим, що мовець має на меті, потребою розв'язання певних завдань чи дотримання специфічних умов спілкування. Мовленнєві порушення не лише впливають на низький рівень наочності дітей, а й засвідчують їхній низький рівень культури спілкування, що, як відомо, є віддзеркаленням проблем соціальної адаптації, соціальної активності та соціальної взаємодії. Таким чином, мовленнєві порушення провокують виникнення таких негативних проявів, як:

- появу страхів, невпевненості в собі та власних силах;
- усамітнення, відчуженість та відстороненість від інших, небажання спілкуватись, замкнутість;
- недостатньо розвинута критичність щодо себе та власних дій;
- вузьке коло спілкування, відсутність дружніх та товариських стосунків;
- емоційна байдужість та загальмованість;
- негативні прояви недобррозичливого ставлення до інших;
- проблеми з соціалізацією та адаптацією;
- проблеми опанування навчальної програми початкової школи (для учнів початкових класів ЗОШ)

тощо.

Задля здійснення ефективного навчально-виховного процесу потрібно використовувати диференційований підхід, що дозволяє діагностувати певний вид порушення, встановлювати відповідні навчальні програми розвитку особистості, добирати прийоми та методи навчання з тим, щоб підвищувати успішність. Урахування типологічних відмінностей у мовленнєвому розвитку учнів школи, урахування їхніх потенційних можливостей дозволяє створити належне розвивальне середовище, за якого учням із мовленнєвими порушеннями буде комфортно навчатись та розвиватись. З іншого боку, педагогам варто використовувати спеціальні методики навчання дітей, що враховують особливості їхнього мовлення та психофізичного розвитку. Загалом, освітній процес школи має бути спрямований на подолання наявних прогалин у мовленнєвому розвитку учнів; забезпечення їх практичної мовленнєвої підготовки. Упродовж навчання в початкових класах, відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти, молодші школярі мають опанувати навички усвідомленого читання, писемної грамоти, зв'язного мовлення (в усній та писемній формі); збагатити свої уявлення про навколишній світ, підвищити рівень загального розвитку. Практика показує, що сьогодні доволі часто зустрічаються невідповідність навчальних здібностей та можливостей учнів та програмових вимог; індивідуального характеру засвоєння навчальної інформації та форм навчання; рівня готовності до навчання з боку всіх учнів школи; наявність різного рівня зацікавлення навчанням у школярів з порушеннями мовлення та їхніх однолітків.

Часто труднощі в навчанні, що можуть виникати у процесі вивчення нового матеріалу, є результатом недосконалого мовлення дитини. Нині розрізняють низку чинників впливу на появу труднощів у навчанні, які класифікують як: психологічні та методичні. Перша група причин, що впливають на появу труднощів у навчанні, є результатом наявних страхів, упереджень та психологічних станів особистості в момент навчання та спілкування з іншими. Натомість, друга група чинників зумовлена низьким професійним рівнем педагогів, неналежно сформованими педагогічними здібностями, умінь та навичками, методикою викладання тощо. Науковці Л.Венгер, Н.Кравцова виокремлюють такі основні чинники впливу

на появу труднощів у навчанні учнів: а) фізіологічні; б) соціальні; в) пізнавальні. Мовленнєві порушення, на думку Л.Венгер та Н.Кравцової, належать до групи пізнавальних факторів впливу на ефективність навчання школярів. Це ще раз підтверджує той факт, що від належно розвинутого мовлення залежить успішне навчання дитини, опанування нею навчального матеріалу, оволодіння інформацією, розвиток навчальних умінь та навичок та їхнє подальше використання на практиці. Так, до прикладу, згідно шкільних програм, сучасні учні початкових класів здебільшого вже з перших днів навчання в закладі починають вивчати іноземну мову. Такий підхід є вкрай небезпечним з точки зору адаптованості учнів із мовленнєвими порушеннями, яким надзвичайно важко вивчити фонемний склад рідної мови. У процесі навчання такі діти демонструють характерні їм особливості, основними з-поміж яких виступають: занижена самооцінка; недостатня ініціативність та пізнавальна активність на уроці; низький рівень самостійності; пасивність у навчанні, небажання виконувати складні дидактичні завдання, низька наполегливість; недостатньо розвинута емпатія тощо. Ці та інші аспекти є регуляторами поведінки учнів із порушеннями мовлення як у процесі дружніх стосунків з однолітками та взаємодії з учителем, так і щодо здійснення навчання у школі. Загалом різні види мовленнєвих порушень ускладнюють навчальну діяльність учнів початкових класів й слугують виникненню певних труднощів, пов'язаних із виконанням навчальних дій, розв'язанням навчальних завдань, вивченням матеріалу тощо (Рис.1):

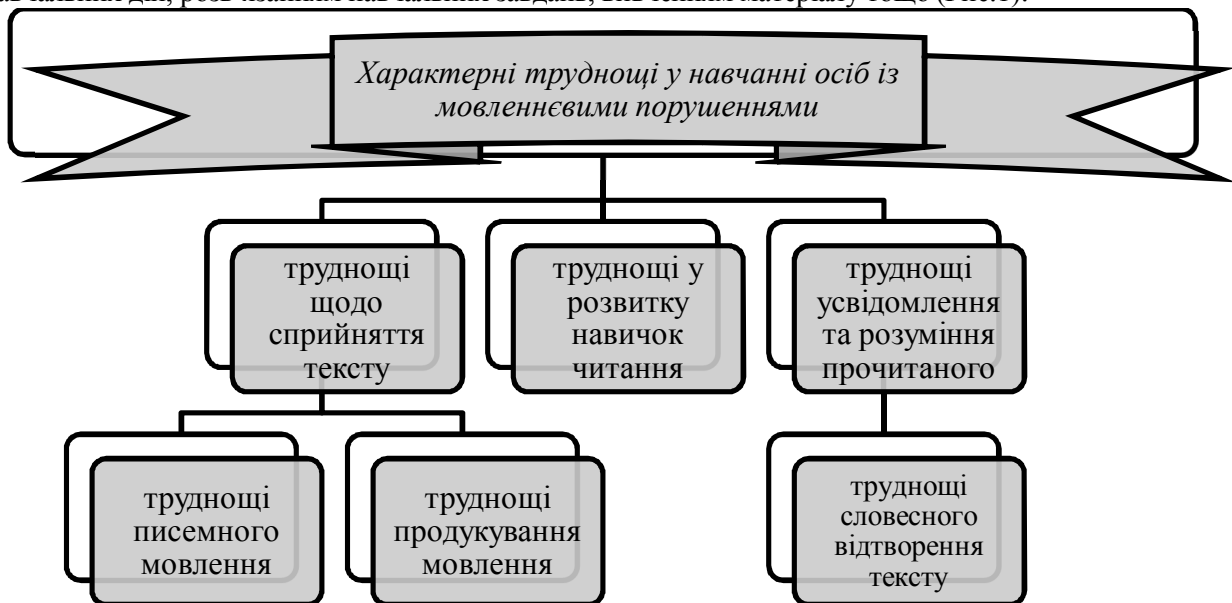

Рис. 1. Труднощі учнів з порушеннями мовлення, що виникають при читанні та письмі

Задля підвищення успішності навчання та розвитку мовлення такої категорії учнів потрібно здійснювати низку прийомів, що будуть позитивно впливати на розвиток мовлення, атмосферу у класі та психологічний комфорт кожного учня. Окрім того, слід зазначити, що появу мовленнєвих порушень варто розглядати на фоні загальних закономірностей розвитку мовлення. До прикладу, формування орфографічних умінь та навичок залежить від:

1) готовності до навичок звукового аналізу, звукових та морфологічних узагальнень;

2) наявності в активному словнику достатньої кількості слів, схожих за значенням та морфологічним складом (споріднених слів);

3) характеру мовного матеріалу, на якому буде формуватися орфографічна навичка.

Учителі ЗОШ повинні співпрацювати із учнями з порушеннями мовлення, виявляти їхні мовленнєво-комунікативні труднощі та труднощі в навчанні, добирати необхідні методи роботи щодо їхнього подолання. До прикладу, у процесі формування комунікативної компетентності учнів та підвищення їхнього рівня успішності, треба використовувати такі основні принципи: наступності; послідовності; варіювання та поступового переходу від простого до складного навчального матеріалу. Педагогічний процес у початковій школі необхідно організовувати таким чином, щоб були враховані всі психологічні фактори. Зокрема, потрібно зважати на те, що наявні мовленнєві порушення учнів слугують низькому рівню сформованості світогляду, що виражається в збідненні життєвих уявлень, а також неналежному рівні мисленнєвих операцій. У цілому педагоги мають створювати розвивальне середовище, яке б слугувало мовленнєвому та особистому розвитку учнів. У контексті означеного педагогічна діяльність має будуватись за принципом корекційно-розвивального впливу на особистість.

Практика показує, що між учнями початкових класів й тими, у яких є мовленнєві порушення, спостерігаються суттєві відмінності. Так, приміром, молодші школярі з порушенням мовлення, є

залежними від дорослих чи педагогів школи; здебільшого пасивні на уроках; проявляють спонтанність поведінки. Їхній емоційний стан є непередбачуваним й будь-який фактор може стати подразником та спровокувати появу агресії, негативного ставлення до інших. Доволі часто учні із мовленнєвими порушеннями демонструють неадекватну реакцію на власні труднощі чи неуспішність у навчанні, оцінку з боку вчителя. Така категорія учнів є особливо вразливою, а тому перебуває в зоні ризику появи стресових станів. Саме тому специфіка навчання осіб із порушеннями мовлення повинна поєднувати різні завдання та змістом впливу на особистість школяра, що передбачатиме створення передумов навчання та вивчення навчального матеріалу на відповідному рівні згідно вимог Державного стандарту початкової освіти, типових освітніх програм тощо.

Однією з основних вимог щодо подолання труднощів у навчання виступає сукупність дій, прийомів, форм та методів роботи, створення розвивального середовища задля підвищення успіхів як у мовленнєвому розвитку, так і навчально-пізнавальній діяльності [7]. Оскільки інклюзивне навчання передбачає роботу команди фахівців, то варто поєднати співпрацю вчителя-класовода та асистента педагога, логопеда, соціального педагога, шкільного психолога, медичних працівників навчального закладу, які разом укладають індивідуальну програму розвитку дитини відповідно до складності її мовленнєвих порушень.

Висновки. Отже, труднощі в навчанні, що виникають в учнів із порушеннями мовлення, є закономірним процесом вияву їхніх психофізичних особливостей та навчальних можливостей. Залежно від тих чи інших прогалин у навчанні, потрібно правильно добирати прийоми та методи роботи з школярами, здійснювати особистісно-орієнтоване та диференційоване їхнє навчання. Важливо вчасно діагностувати вид мовленнєвого порушення, укласти програму індивідуального розвитку учнів, розпочати спільну роботу в команді. Важливою умовою підвищення успішності учнів та подолання їхніх труднощів у навчанні виступає робота щодо формування мовлення такої категорії учнів на практичному рівні, залучення до взаємодії та розширення кола їхнього спілкування. Означена проблема не може бути розв'язана лише шляхом визначення певних труднощів та накресленням шляхів їхнього попередження, позаяк щодня в шкільній практиці виникають нові, досі невідомі труднощі в навчанні таких дітей, а тому вона потребує подальшого поглибленого вивчення та визначення нових підходів.

Література

1. Державний стандарт початкової освіти // Початкова школа. – 2011. – №7. – С.1-20.
2. Выготский Л. С. Проблемы дефектологии [Текст] / Сост. Т. М. Лифанова / Л. С. Выготский. – Москва: Просвещение, 1995. – 527 с.
3. Огієнко І.І. Українська культура / І.І.Огієнко. – Київ: І.Чоколов, 1918. – 272 с.
4. Потапов А. С. Психофизиологические основания дифференцированного обучения [Текст] / А. С. Потапов // Философия образования XXI века. – 2002. – № 3. – С. 82 – 87.
5. Сухомлинський В.О. Твори у 5-ти т. Т.3/В.О.Сухомлинський. – Київ: Радянська школа, 1965. – 376 с.
6. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності)/О.Федик. – Львів: Видавництво «Місіонер», 2000. – 300 с.
7. Череди́ченко Н.В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ): навчально-методичний посібник (курс лекцій) / Череди́ченко Н.В. – Київ: Видавничий дім «Слово», 2012. – 208 с.

References

1. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity // Pochatkova shkola. – 2011. – #7. – S.1-20.
2. Vygotskij L. S. Problemy defektologii [Tekst] / Sost. T. M. Lifanova / L. S. Vygotskij. – Moskva: Prosveshenie, 1995. – 527 s.
3. Ohiienko I.I. Ukrainska kultura / I.I.Ohiienko. – Kyiv: I.Chokolov, 1918. – 272 s.
4. Potapov A. S. Psihofiziologicheskie osnovaniya differencirovannogo obucheniya [Tekst] / A. S. Potapov // Filosofiya obrazovaniya XXI veka. – 2002. – № 3. – S. 82 – 87.
5. Sukhomlynskyi V.O. Tvory u 5-ty t. T.3/V.O.Sukhomlynskyi. – Kyiv: Radianska shkola, 1965. – 376 s.
6. Fedyk O. Mova yak dukhovnyi adekvat svitu (diisnosti)/O.Fedyk. – Lviv: Vydavnytstvo «Misioner», 2000. – 300 s.
7. Cherednichenko N.V. Pochatkovyi kurs navchannia ukrainskoї movy molodshykh shkolariv iz tiazhkymy porushenniamy movlennia (TPM): navchalno-metodychnyi posibnyk (kurs lektsii) / Cherednichenko N.V. – Kyiv: Vydavnychiy dim «Slovo», 2012. – 208 s.